

УДК 81.38.72

ББК 81.2 Укр

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПЕРИФРАЗИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІЙ ПРОЗІ

ПРИБЛУДА Л.М.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена дослідженню стилістичних функцій перифрази в українській постмодерністській прозі XXI століття. Було встановлено, що перифраза в текстах українських письменників постмодерністського періоду виконує такі основні функції: власне-номінативну, емоційно-експресивну, оцінну, етикетну, евфемістичну, художньо-естетичну та ін.

Ключові слова: вторинна номінація, перифразова номінація, перифраза, постмодерністська проза, стилістичні функції перифрази.

The article investigates stylistic features in Ukrainian prose paraphrase of the XXI century. It was found that paraphrase texts Ukrainian writers postmodern period the following functions: private nominative, emotionally expressive, evaluative, etiquette etc.

Keywords: secondary nomination, peryzfrazova nomination, paraphrase, postmodern prose, stylistic features paraphrase.

Актуальним завданням сучасної лінгвостилістики є поглиблене вивчення художнього тексту, його мовних одиниць, що характеризуються структурно-семантичними особливостями, різним змістовим навантаженням, неоднаковою участю в образно- і текстотворенні.

Невід'ємним складником художнього дискурсу є перифраза – мовні одиниці, які описово позначають предмети, явища навколишньої дійсності на підставі якоїсь ознаки з оцінним значенням у відповідному контексті. Специфіку перифрази становить її сутність, яка полягає у заміні існуючої назви предмета найбільш вдалою залежно від властивостей позначуваного об'єкта, ситуативних і контекстуальних характеристик, а також індивідуального бачення мовця.

В українському мовознавстві найпоширенішим підходом до вивчення перифрази є функціонально-стилістичний. Його основні положення висвітлені в наукових працях М. Коломийця, Є. Регушевського, І. Кобилянського, Н. Сологуб, О. Копуся, Ю. Макарець та ін., у яких дослідники зосереджують увагу на виражальних властивостях перифрази.

Дослідженню особливостей функціонування перифраз у художніх текстах українського постмодерну присвячена пропонована стаття.

Перифразу використовують у всіх функціональних стилях мови, проте особливо яскраво вона репрезентує себе в постмодерністській стилістичній системі, що має широкий експресивний потенціал. У системі художніх творів українських письменників-постмодерністів перифраза виконує важливі текстотвірні, образно-композиційні функції.

Власне-номінативна функція перифразових номінацій актуалізує у свідомості читачів уже відому їм ознаку особи, предмета чи явища навколишньої дійсності. Пор.: *...Він косить під вождя пролетаріату – восени носить кашкета й одяг індустріальної доби, а ще відрощує борідку* (Анатолій Дністровий); *...блакитні поїзди ганяли поперед себе повітря* (Брати Капранови); *Вона стояла далеченько від кінного гетьмана* (Люко Дашвар).

Перифраза *вождь пролетаріату*, вжита на позначення В. Леніна, номінує характерні особливості його зовнішності та манери одягатися. *Блакитними поїздами* названо потяги метрополітену. Тут актуалізація ознаки відбувається через колір. Нейтральний відтінок має перифраза *кінний гетьман*, що позначає пам'ятник Богданові Хмельницькому, який сприймають як один із символів Києва.

Українська постмодерністська проза вирізняється особливою експресивністю, оцінністю зображуваних у творі подій, зокрема, і завдяки активному функціонуванню в ній перифраз, що слугують важливим чинником творення експресії. Це зумовлено передусім бажанням автора дати явищу, предметові чи якійсь дії емоційно-оцінну характеристику. Тому емоційно-експресивна функція є однією з основних стилістичних функцій перифрази.

Загальновідомо, що перифрази, які формують образну систему художнього твору письменника, мають певне емоційне навантаження. Вони дають змогу найбільш повно віддзеркалити в тексті ставлення автора до позначуваного та сформувати в читача позитивне чи негативне враження від прочитаного, пор.: *На цьому ж боці – “царство щасливої старості”*. Здебільшого тут відпочивають жваві пенсіонери (І. Роздобудько). Царством щасливої старості авторка називає Хорватію. Формування позитивної оцінки щодо цієї територіальної одиниці відбувається за рахунок залучення до перифрази словосполучення *щаслива старість*. Стереотипне уявлення людей про старість пов’язане з великими змінами в житті людини. Це – вихід на пенсію, фізичні нездужання, властиві для процесу старіння організму людини і под. І. Роздобудько руйнує згадані стереотипи і за допомогою перифрази наголошує на тому, що навіть старість може бути щасливою.

У художніх текстах українських письменників-постмодерністів перифрази формують негативне враження про той чи той персонаж твору, яке передається через різні емоційно-оцінні відтінки: іронію, зневагу, глузування тощо. О. Мінкова зазначає, що перифразові номінації, які створюють негативне враження, впливають на емоційний стан людини, збуджують її увагу, примушують її мозок інтенсивно працювати [6, с. 164]. Ілюстрацією цього слугують твори Є. Дудара, у яких портрети політичних діячів змальовано за допомогою використання різних за структурним і семантичним наповненням перифраз, що містять іронічну, а інколи й саркастичну конотацію. Пор.: *Подіюють, що Путаний почав підбивати клинці до нашої “королеви мод” “Краси-Золотої коси”* (Є. Дудар); *...Путаний діє тими ж методами, що й фюрер третього рейху* (Є. Дудар). Перифразові найменування “королеви мод” “Краси-Золотої коси”, узяті в лапки, слід розуміти в протилежному, іронічному, значенні.

Негативне забарвлення має перифраза *Путаний*, якою поіменовано В. Путіна. Негативнооцінна характеристика цього політика представлена перекичуванням його прізвища, що містить відверту зневагу до президента Росії у зв’язку з його агресивними діями в Україні. Підсилює негативну оцінку порівняння В. Путіна з А. Гітлером.

Крім того, Євген Дудар у своїх творах використовує й інші непрямі описово-образні найменування осіб, які формують у свідомості читача негативний експресивний образ. До них належить трикомпонентна перифразова номінація *князь джунглів Європи*, пор.: *Скільки тобі ще треба, князю джунглів Європи, аби розбудити твою національну гідність...* (Є. Дудар). Князем джунглів Європи письменник називає екс-президента України В. Януковича. Іронічно-саркастичний відтінок передано поєднанням лексем *князь* (В. Янукович) і *джунглі* (Україна). Загальновідомо, що князь – це спадковий титул в аристократичному середовищі, а джунглі – непрохідні зарослі. Додаванням до іменника *джунглі* топоніма *Європа* (країни Європейського Союзу) письменник створює образ України за часів правління колишнього президента.

Потрібно зазначити, що своєрідний емоційно-експресивний колорит у мовотворчості сучасних постмодерністів створюють транслітеровані перифрази, напр.: *Бальзаковская Жениціна* (жінка віком від 30 до 40 років), *служивий Бальшой Дарогі* (працівник ДАІ), *Біт Бразер* (Росія), *мен-ін-блек* (працівник спецслужби) та ін. Пор.: *Менше з тим, її все одно Бальзаковская Жениціна захавала. Можливо, від задрості* (І. Карпа); *– Ой, ну й холодно ж, правда? – довірливо звертаюся до служивого Бальшой Дарогі* (І. Карпа); *Біт Бразер*

уже ледь не тріскає від почуття власної значущості й цивілізованості своєї країни (І. Карпа); У момент найвищого мого прозріння двері кабінету розчахнулися й на порозі нагло постав мен-ін-блек (Ю. Іздрик).

Зауважимо, що транслітеровані російськомовні елементи не мають нічого спільного із суржигом. Транслітеровані перифрази передають здебільшого жартівливо-іронічні характеристики персонажів твору та їхньої поведінки.

Інколи яскравим засобом експресивізації художнього постмодерністського дискурсу слугують чужомовні лексичні одиниці, які формують компонентний склад перифрази. Вони нібито вкраплюються в український текст. О. Дегтярьова з цього приводу, зокрема, зазначила, що експресивність є невід'ємною і характерною рисою таких вкраплень, бо виникає вона вже із зіткнення мовних площин, незалежно від їхнього наповнення [2, с. 76]. Так, емоційно-оцінний відтінок дошкульної іронії Ірена Карпа передає завдяки вживанню в збереженій в оригінальній графіці англomовної перифрази *Sugar Daddy*, пор.: *Кому ж ти тепер танцюєш, Сінто? Зрештою, здогадуєся, кому. Певно, знову своєму Sugar Daddy* (І. Карпа). Тут мова йде про багатого шанувальника молодих дівчат. Авторка із відвертою зневагою глузує над дівчиною, яка має стосунки зі старим заможним чоловіком.

У художніх текстах сучасних постмодерністів трапляються перифразові найменування персонажів, до складу яких уходять жаргонізми. У цьому разі негативна конотація реалізується через використання стилістично зниженої лексики, пор.: *Давай лягати спати, поки пацани у рясі Елвіса не затягнули* (І. Карпа). У перифразі *пацани у рясі* (священники) засобом експресивізації є жаргонізм *пацани*, що надає зображуваним персонажам іронічно-зневажливого відтінку.

Колоритного стилістичного ефекту своїх творів прозаїки досягають за допомогою використання перифраз-евфемізмів, поява яких зумовлена здебільшого психологічно-мовними чинниками. Вони є яскравим стилістичним засобом ушляхетнення, естетизації художньої мови. Це дає підстави виокремити ще одну важливу функцію перифраз – евфемістичну.

Дослідники встановили, що в основі евфемізації звичайно лежать наслідки архаїчних мовних “табу”, тобто заборон користуватися прямою номінацією певних предметів і явищ, як-от: хвороб, мертвих, смерті, нечистої сили тощо [1, с. 232], де евфемізми використовують замість висловів із негативнооцінним компонентом. Перифрази-евфемізми пом’якшують непристойні чи недоречні асоціації, які викликають зображувані письменниками-постмодерністами явища навколишньої дійсності чи образи твору, пор.: *чорна болезня* (епілепсія), *в голові зозулька живе* (психічний розлад) та ін. Напр.: – *Ти не падатимеш, синку? – мама аж встала з ліжка. – Мо’, чорна болезня приступає, то приляж* (В. Лис); – *Шо, твоя тьолка? – У неї в голові зозулька живе. Все ніби добре-добре, а раз на годину мусить прокукати. Вкидаєшся?* (Л. Дереш). Стилiстичному увиразненню образів твору сприяє використання таких молодіжних жаргонних лексем, як *тьолка*, *вкидаєшся* і под. Вони надають образам знижено-грубуватого відтінку.

Художній текст експресивізується й завдяки використанню письменниками евфемістичних перифраз, пов’язаних із табуйованим явищем смерті. Так, поряд із словосполученнями *чорна бабушенція*, *кістлява з косою*, *стара карга*, *кістлява свашка*, які вживають сучасні автори на позначення цього поняття, трапляються випадки його ошляхетнення, пор.: *Дорога дівчинко! Пишу тобі, знаючи, що ми вже не побачимося. Стара сухорлява сива леді постукала в мої двері й просить йти за собою* (В. Лис). В цьому разі ошляхетнення смерті здійснено через “надання” їй аристократичного титулу *леді*.

Досить активно сучасні письменники використовують семантично трансформовані фразеологізми, які виконують у тексті функцію евфемістичних перифраз, напр.: *У компанії Вітас міг безкінечно довго й нудно присікуватися до людини, поки не діставав по морді*.

Ловлячи в долоню кров з рота, посміхався страшними зубами й обіцяв кривднику показати, де сті зимують (Л. Дереш). У наведеному контексті відбувається обігрування семантики фраземи *показати, де раки зимують* “провчити кого-небудь, завдаючи йому неприємностей, прикрошів”. Заміну компонента *раки* на конотативно забарвлений займенник *сті* зроблено з метою посилення емоційно-оцінного ефекту для актуалізації дії персонажа, котрий обіцяє помститися.

Виразний стилістичний відтінок мають також перифрази-евфемізми, що номінують процес смерті. Реалізація їхнього емоційно-оцінного потенціалу залежить від ситуації, у якій перебуває зображуваний персонаж. Особливо колоритними є евфемістичні перифрази, представлені стійкими сполученнями слів, пор.: *Старий гівнюк ніяк не відкине копита і продовжує тероризувати Гемонарха* (О. Жупанський); *У новинах показували... В Америці дядько один “Віагри” наївся. Коньки відкинув...* (Люко Дашвар).

Експресивна функція евфемістичних перифраз посилюється завдяки використанню у їхньому складі просторічної лексики, яка надає їм зневажливо-жартівливого відтінку, напр.: *...Його матінці лікарі сказали: “Усе, тьотю, складайте ласті”* (Люко Дашвар). А. Коваль свого часу зазначала, що стилістична амплітуда просторічної лексики досить широка і коливається від іронічно-жартівливого забарвлення до створення соціально-негативної характеристики персонажа художнього твору [4, с. 86]. Як засвідчують матеріали дослідження, уживання просторіч в одному контексті з евфемістичними перифразами сприяє виокремленню їхньої жартівливої тональності, увиразнює негативне забарвлення перифраз-евфемізмів, пор.: *Крутелик запитує, чого мовчу, каже, що мене згноїть, що завтра я сам звідси звалью, а якщо не звалью, в ліс вивезуть* (Анатолій Дністровий).

Специфіку перифразових номінацій становить передусім те, що вони розкривають світосприйняття не тільки автора, а й читача, подають їхню оцінку об’єктивної дійсності. Саме перифрази дають змогу виявити прагнення мовців до максимально образного, емоційного, барвистого викладу думки [5, с. 52]. З огляду на це виокремлюємо художньо-естетичну функцію перифраз, яка є важливим чинником створення експресії художніх текстів сучасних письменників. А. Ткаченко з цього приводу підкреслює: “Естетична зарядженість художнього тексту витворює “силове поле”, у якому “намагнічуються” навіть стилістично нейтральні, документальні чи будь-які інші елементи. Це “намагнічування” відбувається завдяки широкому образному звучанню твору, підтексту, практично невичерпним асоціативним зв’язкам тощо” [6, с. 13].

Художньо-естетична функція перифрази дає змогу авторам по-особливому розкрити сутність зображуваних ними явищ і процесів довкілля. Так, наприклад, перифразові номінації *гордість радянської авіації* (літак АН-2) та *м’яке золото* (шуба) передають різні емоції, спричинені позитивними чи негативними враженнями від зображуваних предметів, пор.: *Небесна поверхня розколювалась, як порцеляна, і, впевнено йдучи на посадку, вгорі, над стриженими головами механіків, гордо пролітав АН-2 – кукурудзяник-убивця, гордість радянської авіації* (С. Жадан); *Жінка з гідністю розпаковує свій клунок, обережно витягує з нього “м’яке золото”, енергійно трясє* (І. Роздобудько).

Однак перифрази, які номінують предмети, що звичайно викликають у людей захоплення, сучасні автори вживають також із негативною емоційно-оцінною маркованістю, пор.: *несподівано зрозумів, що мені начхати на цю колиску мистецтв* (І. Роздобудько). Негативна оцінка перифрази *колиска мистецтв*, що називає столицю Франції Париж, реалізовується через зацікавленість художнього персонажа чимось іншим, важливішим для нього.

Продуктивним засобом позитивної чи негативної характеристики образів персонажів твору є перифразові найменування осіб, як-от: *люди в синіх халатах* (прибиральники), *людини в погонах* (працівники правоохоронних органів), *бізнесмени з-під темної зірки* (кримінальні елементи) тощо. Пор.: *За столиками сиділи, бізнесмени з-під темної зірки і їхні стильні*

курви... (Ю. Винничук); *Люди в синіх халатах* запаковують його у поліетиленовий мішок і виносять на сходи (І. Роздобудько); *Ці дітки для будь-якої людини в погонах – велика здобич...* (І. Потаніна).

Художньо-естетична функція перифраз підсилюється оформленням їх за допомогою антропонімів на взірць *Жанна д'Арк*. Пор.: – *Мамо, мені страшно... Із двору – гуде. А мамка – й не мамка зовсім. Жанна д'Арк. Ув очах – метал* (Люко Дашвар). Образ матері авторка у виразне, порівнюючи її з національною героїнею Франції. Подібно до того, як Жанна д'Арк, очоливши французькі війська, захищала французький народ від англійського панування наприкінці Сторічної війни, героїня художнього твору Люко Дашвар стає на захист своєї дитини.

У творчості сучасних письменників перифразові номінації виконують етикетну функцію, основною стилістичною метою якої є “затемнення або прикриття непривабливих явищ дійсності” [3, с. 125]. Так, деякі сучасні письменники намагаються оминати негативні явища в житті суспільства: проституцію, пиятику, те, що пов'язано з делікатними моментами людського існування, негативними емоційними станами. Пор.: *Їхні пропозиції практично нічим не змінилися з часів В. Берроуза: “Милу дівчинку не бажаєте, мастере?”*... (Ю. Винничук) – йдеться про повію; *Її шкіра зраджує у ній великого друга нікотину* (Л. Дереш) – йдеться про жінку-курця; – *А чого “мадам Ку-ку”?* – *У неї в голові зозулька живе* (Люко Дашвар) – йдеться про жінку у стані божевілля.

Використання сучасними авторами перифраз в етикетній функції сприяє милозвучності мови художньої прози.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що особливої експресивності й образності перифраза набуває завдяки графічній трансформації, що порушує візуальну одноманітність тексту, наприклад, навмисного збільшення розміру літер, пор.: *Скажу більше – МАЛЕНЬКА ДИКА ПРИНЦЕСА повернулася в моє велике і червоне серце...* (І. Карпа). Тут ідеться про українську співачку Руслану.

Отже, перифрази як виразний стилістичний засіб, що функціонує в художньому тексті, мають різну семантику і структуру. У мовотворчості сучасних прозаїків вони виконують різноманітні функції, оскільки сфера їхнього застосування є надзвичайно різноплановою. Основними функціями перифрази є власне-номінативна, емоційно-експресивна, евфемістична, художньо-естетична, етикетна.

Перифразові номінації не тільки є описовими назвами об'єктів, а й містять у собі імпліцитні смисли, авторську оцінку та емоційне ставлення читача до позначуваного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галайчук А. Ю. Художні евфемізми та проблеми їх відтворення у перекладі / А. Ю. Галайчук // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 46 (1). – С. 231–239.
2. Дегтярьова І. О. Стилістичний потенціал чужомовних елементів у постмодерністській художній мові / І. О. Дегтярьова // Східнослов'янська філологія : зб. наук. праць. – Горлівка : Видавництво ГПДПМ, 2005. – Вип. 6. – С. 70–77.
3. Донской В. Ф. О табу и эвфемизмах / В. Ф. Донской // Проблемы стилистики, лексикографии и фразеологии. – Иркутск : Иркутский педагогический институт, 1976. – С. 119–127.
4. Коваль А. П. Культура української мови / А. П. Коваль. – К. : Наукова думка, 1964. – 192 с.
5. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1987. – 349 с.
6. Кобилянський І. Ю. Перифраза як засіб емоційно-образного висловлення думки / І. Ю. Кобилянський // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 1. – С. 51–55.
7. Мінкова О. Перифрази як образно-переносні вторинні номінації / О. Мінкова // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 9. – С. 161–166.
8. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) / А. Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.

Дата надходження до редакції 21.01.2016

LITERATURA

1. Halaichuk A. Yu. Khudozhni evfemizmy ta problemy yikh vidtvorennia u perekladi / A. Yu. Halaichuk // *Movni i kontseptualni karty ny svitu*. – 2013. – Vyp. 46 (1). – S. 231–239.
2. Dehtiarova I.O. Stylistychnyi potentsial chuzhomovnykh elementiv u postmodernistskii khudozhnii movi / I. O. Dehtiarova // *Skhidnoslovianska filolohiya : zb. nauk. prats.* – Horlivka : Vydavnytstvo HPDIIM, 2005. – Vyp. 6. – S. 70–77.
3. Donskoi V. F. O tabu y evfemyzmakh / V. F. Donskoi // *Problemi stylystyky, leksykohrafyy y frazeolohyy*. – Yrkutsk : Yrkutskiy pedahohycheskyi ynstytut, 1976. – S. 119–127.
4. Koval A. P. Kultura ukrainskoi movy / A. P. Koval. – K. : Naukova dumka, 1964. – 192 s.
5. Koval A. P. Praktychna stylystyka suchasnoi ukrainskoi movy / A. P. Koval. – K. : Vyscha shkola, 1987. – 349 s.
6. Kobylanskyi I. Yu. Peryfrazha yak zasib emotsiino-obraznoho vyslovlennia dumky / I. Yu. Kobylanskyi // *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. – 1986. – № 1. – S. 51–55.
7. Minkova O. Peryfrazy yak obrazno-perenosni vtorynni nominatsii / O. Minkova // *Ukrainoznavchyi almanakh*. – 2012. – Vyp. 9. – S. 161–166.
8. Tkachenko A. Mystetstvo slova (Vstup do literaturoznavstva) / A. Tkachenko. – K. : Pravda Yaroslavychiv, 1998. – 448 s.